

Hume'da Duygu, Erdem ve Karakter İlişkisi

[The Relationship between Emotion, Virtue and Character in Hume]

Aslı YAZICI

Bartın University

Received: 13.11.2024 / Accepted: 30.12.2024

<https://doi.org/10.51404/metazihin.1584192>

Research Article

Abstract: Compared to his theory of knowledge and his philosophy of mind, Hume's moral philosophy is less well known and less discussed, but it contains more controversial issues. Part of the reason is that he applies and integrates his epistemological view and conception of emotion to moral knowledge. His widely known view is that the true source of moral distinctions and judgments comes from passions or emotions rather than reason. But Hume presents a more sophisticated view of the relationship between moral sense, perception, judgment, virtue, and character. This article explores how the concepts of moral judgment, virtue, and character emerge from an interplay of sensation, affect, and the indirect emotions produced by the "double relation of impressions and ideas. The paper also shows that this interrelation successfully uncovers affective and cognitive aspects of Hume's account of emotions. In particular, the article tries to show that emotions such as pride, humility, love and hatred constitute the development of virtues and vices, a strategy closely related to Hume's notion of the 'moral observer'.

Keywords: Hume's moral theory, Hume on emotion, emotion, moral judgment, virtue, character.

Öz: Bilgi teorisi ve zihin felsefesiyle karşılaştırıldığında, Hume'un ahlak felsefesi daha az bilinen ve ele alınan bir konu olmasına karşın daha tartışmalı konular içerir. Bunun bir nedeni, Hume'un epistemolojik görüşünü ve duygu anlayışını ahlak bilgisine uygulaması ve onunla bütünleştirmesinden kaynaklanır. Hume'un çok yaygın olarak bilinen görüşüne göre ahlaki ayrımların ve yarguların gerçek kaynağı akıldan ziyade tutkuların veya duyguların gelir. Ancak Hume ahlaki duygu, algı, yargı, erdem ve karakter arasındaki ilişkiye dair daha sofistike bir görüş geliştirir. Bu makale, ahlaki yargı, erdem ve karakter kavramlarının duygu, duygulanım ve "izlenim ve

Author Info: Aslı YAZICI

Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, 71400, Bartın, TÜRKİYE.

E-mail: ayazici@bartin.edu.tr

To Cite This Paper: Yazıcı, A. (2024). "Hume'da Duygu, Erdem ve Karakter İlişkisi." *MetaZihin*, 7(2): 59-80.

tasarımların çifte ilişkisi" tarafından üretilen dolaylı duyguların karşılıklı etkileşiminden nasıl ortaya çıktığını araştırmaktadır. Makale ayrıca bu karşılıklı ilişkinin Hume'un duygulara ilişkin açıklamasının duyuşsal ve bilişsel yönlerini başarılı bir şekilde ortaya çıkardığını göstermektedir. Makale özellikle gurur, alçakgönüllülük, sevgi ve nefret gibi duyguların erdem ve erdemsizliklerin gelişimini oluşturduğunu, bu stratejinin Hume'un 'ahlaki gözlemci' kavramıyla yakından ilişkili bir strateji olduğunu göstermeye çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hume'un ahlak teorisi, Hume'un duygu görüşü, duygu, ahlaki yargı, erdem, karakter.

1. Giriş

David Hume'un ahlak felsefesi temel felsefi görüşlerine göre daha az bilinen ve ele alanın bir konu olmasına karşın birçok tartışmalı sorun alanını içinde barındırır.¹ Bunun önemli bir nedeni ahlak felsefesinin önemli sorunlarına değiniyor olmasının yanı sıra onun bilgi ve duygu felsefesi ile ilgili problemleri bu alana taşımış olmasından kaynaklanmaktadır. Böyle bir girişim Aristoteles, Stoikler, Thomas Aquinas ve Hutcheson tarafından kısmen yapılmış olmasına karşın Hume ahlaki yargıların epistemik ve duygu temelini ince ve kapsamlı bir şekilde ilk ele alan düşünürler arasındadır.

Çağdaş felsefe literatüründe Hume'un ahlak kuramı duygucu ahlak kuramları çerçevesinde sıklıkla tartışılmışsa da bu tartışmanın merkezinde yer alan ve ahlakın temeli olan duygu kavramının neliği ve Hume'un bu kavramı nasıl temellendirildiği ihmal edilmiştir. Bu makale, Hume'ın bilgi ve duygu felsefesi temelinde ahlaki yargı, erdem ve karakter ilişkisini incelemektedir. Hume'un genel olarak tutkulara özel olarak da duygulara yönelik açıklamaları *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme* (1992) eserinde ve *Tutkular Üzerine Tez* (2007) adlı kısa çalışmasında yer alır.² Hume'un bu iki eserde sunmuş olduğu tutku ve duygu açıklamaları hem

¹ Hume'un epistemolojisi ve ahlak felsefesi alanında Türkçe literatürde de önemli çalışmalar mevcuttur (Çıvgın, 2016; Taşkın, 2021). Bu makalenin konusuyla doğrudan ilişkili olan incelemelerde Hume'un duygu görüşü ve onun ahlak felsefesinde duyguların yeri bazı çalışmalarda da ele alınmıştır (Kılıç, 2005; Yazıcı, 2021; Zırhloğlu, 2021). Bunlardan Zırhloğlu (2021) çalışmasında Hume'un düşünce deneyleri üzerinden sevgi ve nefretin içsel ve dışsal nedenlerini göstermeye çalışır.

² Bu çalışmada Hume'un eserleri ile ilgili şu basımları kullanacağız: *A Treatise of Human Nature (İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme, 1739, 1992)*, *Dissertation on the Passions (Tutkular Üzerine Bir Tez, 1757, 2007)*, *An Enquiry Concerning the Principles of Morals'da (Ahlak İlkeleri ile İlgili Bir Soruşturma, 1751, 1983)*. Çalışma boyunca bu eserlerden birincisine kısaca *İnceleme*, ikincisine ise kısaca *Tez* olarak atıfta bulunulacaktır. Türkçede *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*'nin değerli bir çevirisi bulunsa da (Baylan, 2015) metinde kullandığım alıntıların çevirileri bana aittir. Hume'da *sense* (duyum), *affection* (etkilenim/duygulanım), *emotion* (duygu), *moral sense* (ahlak duygumu), *moral emotion* (ahlak duygusu) gibi kavramlar arasında incelikli ayrımlar vardır ve bu ayrımlar terminolojik olarak dikkate alınmaksızın Hume'un ahlak kuramındaki incelikleri anlamak imkânsızdır.

*İnceleme'*de hem de *Ahlak İlkeleri ile İlgili Bir Soruşturma'*da sunmuş olduğu ahlak teorisi için merkezi bir rol oynamaktadır.

Hume, duyguların zihin izlenimleri olduğunu söyler (Hume, 1992 [1739]: 276). Ancak, onun duygulara ilişkin görüşü bu genel iddianın ötesinde mekanik, nedensel ve ilkesel bir dizi değerlendirme unsuruna dayanır:

Tutkuların üretiminde ve yönetiminde, hareket yasaları, optik, hidrostatik veya doğal felsefenin herhangi bir bölümü kadar doğru bir incelemeye yatkın belirli bir düzenli mekanizma vardır. (Hume, 2007: 29)

Bu yüzden onun duygu incelemesi aslında böyle bir psikolojik mekanizmanın nasıl çalıştığını açıklayarak insanın duygusal doğasının ilkelerini belirlemeye yönelik bir çalışmadır. Bu yönüyle Hume, modern duygu psikolojisinin temellerini empirik bir temele dayandıran ilk düşünür sayılır.

Bilişsel duygu kuramları, duyguların temelde inanç ve yargıların bir sonucu olduğunu öne sürmekte ve duygusal deneyimde zihinsel değerlendirme süreçlerinin rolünü vurgulamaktadır (Yazıcı, 2006: 147-148). Öte yandan, duyuşsal duygu kuramı, duyguların fizyolojik ve deneyimsel yönlerini vurgulayarak, duyguların temel içsel duyular olduğunu savunur.

Hume'un duygu açıklamasını yalnızca duyuşsalıcı duygu kuramının temel özelliklerini merkeze alarak yorumlamak mümkündür ancak bu türden bir yorumlamadan çıkarılan sonuç Hume'un duygu açıklamasını sadece kısmi olarak temellendirmektedir. Çünkü bu türden bir yorumlama Hume'un duygu açıklamasında duyguları salt duyulara (*sense*) ve öznel hislere (*feeling*) indirgediği ve dolayısıyla duyguların yönelimselliklerini ya da niyetliliklerini açıklayamadığı iddiasına dayanır.

Hume, duygu çözümlemesini karşıt duygular olarak adlandırdığı sevgi ve nefret, gurur ve kendini küçük görme duyguları üzerinden yapar. Bu çözümlemede bu duygular benlik tasarımıyla ilişkili olan temel duygular olmalarının yanı sıra onlar aynı zamanda erdem ve erdemsizlik gibi ahlaki ayrımların temellendirmesinde rol oynayan duygulardır. Bu yüzden bazı çağdaş felsefeciler Hume'un duygu açıklamasını daha çok bilişselci kuramı destekleyen bir perspektiften temellendirmişlerdir. Örneğin, Donald Davidson (1976), Hume'un gurur duygusu ile ilgili betimlemelerini inceleyerek, duygu açıklamasına bilişsel unsurları dâhil ettiğini ileri sürmüş ve bu iddiasını gurur duygusunu "önermesel gurur" kavramıyla açıklayarak örneklendirmiştir. Amelie Oksenberg Rorty (1993) de Hume'un çalışmalarındaki Stoacı etkileri kabul ederek, Hume'un modelinin duyguları bilişsel, eğilimsel tutkular olarak sunduğunu öne sürer. Bu makalenin temel amacı, Hume'un iki çağdaş duygu kuramının temel ilkelerini bütünleştiren daha kapsamlı bir duygu kuramı sunduğunu göstermektir. Onun ahlak

bilgisine ilişkin görüşleri sırasıyla bilgi ve duygu görüşlerine dayandığı için biz de çalışmamıza bu iki alandaki düşüncelerini irdeleyerek devam edelim.

2. Duyguların Epistemik Temeli

Hume'un bilgi anlayışı, tüm bilginin duyuşal deneyimden, özellikle de algıdan (*perception*) türetildiğini ileri süren geleneksel İngiliz deneyimciliğinin temel ilkesine dayanmaktadır. Hume'a göre, "insan zihninin tüm algıları" *izlenimler (impressions)* ve *tasarımlar (ideas)* olarak ikiye ayrılır (Hume, 1992: 1). İzlenim ve tasarımlar "güç ve canlılık" derecesine göre farklılaşırlar. İzlenimler duyularımız aracılığıyla elde edilen güçlü, canlı ve anlık algıları ifade ederken, tasarımlar bu izlenimlerin zihnimizdeki silik kopyaları veya yansımalarıdır. Hume izlenim ve tasarım ayrımını aynı zamanda "hissetme (*feeling*) ve düşünme (*thinking*)" arasındaki karşıtlık olarak da ifade eder (Hume, 1992: 2). Hume'un izlenimler-tasarım arasındaki bu genel ayrımını üç başlık altında ortaya koyabiliriz:³

a) *Birincil ve İkincil İzlenimler*: Bu ayrımda dış duyum (*sensation*) izlenimleri birincil izlenimlere, iç duyum (*refleksiyon*) izlenimleri *ikincil* izlenimlere karşılık gelir. Birincil izlenimler önceden herhangi bir algı olmaksızın beden yapısından veya nesnelerin dış organlara uygulanmasından kaynaklı olarak insan zihninde ortaya çıkarlar (Hume, 1992: 275). Bu yönüyle, duyu izlenimleri kaynağını doğal ve fiziksel nedenlerden alırlar. Bir limon dilimini tattığımda damağımda hissettiğim ekşilik hissi veya duyumu birincil türden yani orijinal bir izlenimdir. Bu izlenimin varlığı bizim doğal ve fiziksel yapıya bağlıdır. Buna karşın iç duyum izlenimleri "ya doğrudan ya da tasarımının araya girmesi yoluyla bu orijinal izlenimlerin bazılarında kaynaklanır" (Hume, 1992: 275).

b) *Dingin ve Şiddetli İç Duyum İzlenimleri*: Hume, iç duyum izlenimlerini yoğunlukları ve zihin ile beden üzerindeki etkilerine göre dingin ve şiddetli olarak ikiye ayırır. Ona göre, irade üzerinde etkiye sahip olan "şiddetli ve sakin tutkuların hem nedenleri hem de etkileri oldukça değişkendir ve büyük ölçüde her bireyin kendine özgü mizacına ve eğilimine bağlıdır" (Hume, 1992: 437). Hume, dingin izlenimleri, "eylemde, kompozisyonda ve dış nesnelereki güzelliğin veya çirkinliğin duyumu (*sense*)" olarak tanımlarken, şiddetli izlenimleri "sevgi ve nefret, keder ve sevinç, gurur ve kendini küçük görme tutkuları" olarak açıklar (Hume, 1992: 276). Buna göre, dingin iç duyum izlenimleri daha çok etik ve estetik duygularına karşılık gelirken şiddetli iç duyum izlenimleri çağdaş felsefede pozitif ve negatif duygular olarak adlandırılan duygu durumlarını ifade eder. Dingin tutkular ya "iyilikseverlik ve içerleme, yaşam sevgisi,

³ Hume'un tutkular sınıflandırmasıyla ilgili son dönem literatürde önemli tartışmalar yer almaktadır. Bu tartışmalar çoğunlukla Norman Smith Kemp (1941), Páll S. Árdal (1977: 405-421) ve Philip Mercer'ın (1972) Hume yorumlarına dayanmaktadır.

çocukları sevme" tutkuları gibi "doğamıza yerleştirilmiş" tutkulardır "ya da yalnızca genel olarak değerlendirildiğinde, iyi olana karşı istek, kötü olana isteksizlik" tutkularıdır (Hume, 1992: 417).

c) *Doğrudan ve Dolaylı Şiddetli İç Duyum İzlenimleri*: Doğrudan şiddetli iç duyum izlenimleri "iyilik ya da kötülükten, acı ya da zevkten hemen kaynaklanan" tutkulardır (Hume, 1992: 276). Buna karşın, dolaylı şiddetli iç duyum izlenimleri "aynı ilkelerden kaynaklanan, ancak başka niteliklerin bir araya gelmesiyle oluşan" tutkulardır (Hume, 1992: 276). Hume doğrudan tutkular sınıflandırmasında arzu, nefret, keder, neşe, umut, korku, umutsuzluk ve güvende hissetme duygularına yer verirken dolaylı tutkular kısmına gurur, kendini küçük görme, hırs, kibir, sevgi, nefret, kıskançlık, acıma, kötülük, cömertlik duygularını koyar. Her iki tutku türü de insan zihnine içkin temel bir içgüdüye dayanır. İnsan zihni "*orjinal* bir içgüdüyle kendisini iyi olanla birleştirme ve kötü olandan kaçınma eğilimindedir" (Hume, 1992: 438). Ancak bu eğilim kendi başına bu duygu türlerini birbirinden ayırmaz. Burada zihnin başka bir işlevi, "izlenimlerin ve tasarımların çifte ilişkisi" prensibi için içine girer (Hume, 1992: 419). Bu nedenle, Hume dolaylı tutkuları tanımlarken onları doğrudan tutkuların ortaya çıktığı "aynı ilkelerden ama başka niteliklerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan" tutkular olarak görür (Hume, 1992: 276). Demek ki, dolaylı tutkular salt izlenimlerden değil, izlenimler ve tasarımların karşılıklı ilişkisinden doğar.

Hume'un izlenimler olarak duygulara ve tutkulara yönelik sunmuş olduğu epistemik ayırım tek tek duygular ve tutkular için kesin bir tanım sağlamanın karmaşıklığını ve zorluğunu da ortaya koymaktadır. Ona göre, tutkulardan herhangi birinin doğru bir tanımını vermek imkânsızdır (Hume, 1992: 277). Bu türden bir imkânsızlık karşısında yapılabilecek tek şey bu duygulara eşlik eden koşulları ortaya koyarak onların tanımlanabileceğini göstermek olacaktır (Hume, 1992: 277). Hume, bu duygulara eşlik eden koşulları onların nedenleri, nesnelere ve ereklere çerçevesinde açıklarken deneysel psikolojinin ilk örneklerini şekillendiren, insan deneyimine dayanan betimleyici bir açıklama sunmaktadır.

3. Duyguların Nedeni, Nesnesi ve Ereği

Hume'un duygu açıklamasında dört temel duygu yer alır: Gurur, kendini küçük görme, sevgi ve nefret. Ona göre bu duygular "bizim ortak his ve deneyimimizde yeterince bilinen duygulardır" (Hume, 1992: 328). Bu duyguların insanlar arasında yaygın olarak deneyimlenmesi onlar üstüne düşünen herkesin "kendi başına, bir yanlışlık söz konusu olmaksızın bunların doğru bir tasarımlarını" oluşturmasını sağlar (Hume, 1992: 277). Bu türden duyguların doğru tasarımına neden olan unsurlar genel

olarak tüm duygu deneyimimizin ve duygu bilgimizin kaynağını belirleyen unsurlardır.

Hume dolaylı tutkular olarak sınıflandırdığı bu dört duygunun doğalarını ve birbirleri açısından durumlarını karşıt duygular analizi ile ortaya koyar. Karşıt duygular iddiasını betimlemek için gurur, kendini küçük görme, sevgi ve nefret duygularının “sanki birbirleriyle kare şeklinde ya da düzenli bir bağlantı içinde ve birbirlerinden uzakta yerleştirilmiş” olarak düşünmemizi ister (Hume, 1992: 333). Hume'un “dolaylı tutkular karesi” olarak adlandırdığı bu düzenekte şöyle bir ilişki durumu ortaya çıkmaktadır:

	Hoşa Giden	Rahatsız Edici Olan
Ben Tasarımı	Gurur	Kendini Küçük Görme
Ötekinin Beni Tasarımı	Sevgi	Nefret

Bu ilişki ve etkileşimde, gurur duygusu kendini küçük görme duygusunun karşıtıyken, sevgi duygusu nefret duygusunun karşıtıdır. Doğası gereği birbirine karşıt olan bu duyguların her birinin tezahürleri için gerekli “ilksel ve doğal bir içgüdü tarafından belirlenen” kendilerine özgü farklı nesnelere vardır (Hume, 1992: 286). Gurur ve kendini küçümsemenin nesnesi temelde 'benlik' ya da 'ben tasarımı' olan “düşüncelerinin, eylemlerinin ve duyularının yakından bilincinde olduğumuz o özdeş kişidir” (Hume, 1992: 329). Bu tanımlamaya göre, bu duyguların ortaya çıkışında etkin ilke olan ilk nitelik yani ben tasarımı olmaksızın gurur ve kendini küçük görme duyguları birbirinden ayırt edilemez. Ancak Hume, gurur ve kendini küçük görme duygularından farklı olarak sevgi ve nefret duygularının yöneldiği nesnenin kişinin kendi benliği olmadığını söyler. Sevgi ve nefret “daima bizim dışımızda var olan duyumsanan bir varlığa yöneliktir” (Hume, 1992: 329). Bu duyguların nesnesi “düşüncelerinin, eylem ve duyularının bilincinde olmadığımız bir başka kişidir” (Hume, 1992: 329). Bu açıklama, sevgi ve nefretin dışı dönük olduğunu, diğer bir deyişle bir başkasının benlik algısına dayandığını vurgulamakta, böylece bu duyguları kişiler arası dinamikler alanına sabitlemekte ve onları gurur ve kendini küçük görme duyguları gibi öz-göndermeli veya ben-merkezli duygulardan ayırmaktadır.

Hume dört karşıt duygunun ortaya çıkışını sağlayan unsurları tartışırken benlik tasarımının veya ötekinin benliğinin tasarımının yanı sıra ikinci bir niteliğin de önemli rol oynadığına dikkat çeker. Bu “ikinci nitelik...onların tam da varlıklarını ve özlerini oluşturan duyularındır veya onların ruhta uyandırdıkları duygulardır” (Hume, 1992:

286). Hume, söz konusu duyguların “varlıklarını ve özlerini oluşturan” ayırıcı duyularını haz veya acı duyularıyla özdeşleştirir. Örneğin, gurur duygusu haz verici hoş bir duygudur ve kendini küçük görme duygusu acı verici rahatsız edici bir duygudur. Duygularla birlikte giden haz ve acılar ortadan kalktığında ise “gerçekte ne gurur ne de kendini küçük görme kalır. Duygumuzun kendisi bizi buna inandırır; duygumuzun ötesinde burada akıl yürütmek ya da tartışmak boşunadır” (Hume, 1992: 286).

Kısaca özetlemek gerekirse Hume'un dolaylı tutkular karesi çerçevesinde sunmuş olduğu karşıt duygular analizi, bu tür duyguların ortaya çıkışındaki nedensel faktörlerin altını çizerek bu türden duyguların iki kökensel özelliğini ortaya koyar:

- a) Duygular doğası gereği yönelimseldir, 'benlik' hakkındadırlar (bireyin kendi benliği ya da başkasının benliği). Bu yönelimsel doğa, duyguların ilişkisel yönünü gösterir ki burada 'benlik' duygusal deneyimlerin odak noktası veya nesnesi olarak ortaya çıkar.
- b) Duygular duygusal doğaları ile karakterize edilirler ve haz ya da acı verici deneyimler olarak tezahür ederler. Duyguların onlara eşlik eden haz veya acı verici olan duyuların onların özünü, varlığını ve ayırıcı özelliğini oluşturur.

İmdi Hume'un gurur duygusu üstüne yapmış olduğu açıklamalardan yola çıkarak bu duygunun ortaya çıkışındaki nedensel mekanizmayı kısaca bir örnekle açıklayalım. Yukarıda belirtildiği üzere iki kökensel özellik, çerçevesinde gurur duygusu önem ve yoğunluğunu, öz-göndergesel bir çerçeveye bağlı olarak, belirli deneyimler bağlamında uyandırdıkları duygulardan veya hislerden alırlar. Örneğin, bir bireyin kişisel olarak inşa ettiği bir ev ile ilgili duyduğu gurur duygusu durumunu ve yine aynı bireyin bir ebeveyn olarak yetiştirdiği evladın sergilediği erdemli davranışlarla gurur duyması durumunu düşünelim. Açıktır ki her iki durumda da bir gurur duygusu deneyimlenmesine rağmen söz konusu bireyin aynı gurur duygusunu deneyimlediğini söyleyemeyiz. Her iki gurur duyma durumunda gurur duygusunun oluşumunda hem nesne hem de referans olarak 'benliğin' ikili rolü örneklenmektedir. Bu örnekte nesne olarak 'benlik tasarımının' (bir ev inşa eden ben ve erdemli bir evlat yetiştiren ben) ortaklığına rağmen, her iki durumdaki gurur duygusunun ardındaki farklı nedenler – ya bir ev inşa etme başarısından duyulan hazzı ya da erdemli bir çocuğun başarılı bir şekilde yetiştirilmesinden duyulan hazzı atfedilebilir—her bir duygusal deneyimi karakterize eden neden ve sonuçta ortaya çıkan duyum veya his arasındaki nüanslı etkileşimi vurgulayarak bu iki gurur duygusu birbirinden farklı kılan ayırıcı özelliği verir.

Gurur ve kendini küçük görme duygularının ortaya çıkışındaki nedenleri tartışırken Hume geniş bir nedensel öncüller dizisi sunar (Hume, 1992: 279). Ona göre hayal gücü, yargı, hafıza, yatkınlık, zekâ, sağduyu, bilgelik, cesaret, adalet ve dürüstlüğe kadar

uzanan çeşitli zihinsel nitelikler gurur için nedensel katalizör görevi görür. Tersine, bu niteliklerin yokluğu ya da karşıtı kendini küçük görme duygularına yol açabilir. Hume bu analizi zihnin sınırlarının ötesine taşıyarak fiziksel nitelikleri ve aidiyetleri de kapsayacak şekilde gururun kişinin güzelliği, gücü, çevikliği, dış görünüşü ya da çeşitli beceri ve zanaatlardaki ustalığından da kaynaklanabileceğini öne sürer. Dahası, bu duygusal bağlılık kişisel niteliklerin ötesine geçerek bireyin özdeşleştiği ya da kendini bağlı hissettiği ülke, aile, eşyalar ve hatta evcil hayvanlar gibi nesne ve varlıkları da kapsar.

Hume, sevgi ve nefret duygularını uyandıran uyarıcıların, gurur ve kendini küçük görme duygularını uyandıran uyarıcılar kadar çeşitli olduğunu belirtmektedir. Bu uyarıcılar arasında erdem, bilgi, zekâ, sağduyu ve iyi mizah gibi zihne içkin niteliklerin yanı sıra güzellik, çeviklik, güç ve beceriyi kapsayan fiziksel hüner ile soy, mülkiyet, milliyet ve iklim koşulları gibi dış etkenleri sayar (Hume, 1992: 330). Karşıt duyguların ortaya çıkışında etken olan unsurlara yönelik Hume'un bu geniş bakış açısı, bu duyguların kaynaklarının çok yönlü ve yaygın doğasını vurgulamakta ve bu duyguları şekillendiren karmaşık etkiler ağını ortaya koymaktadır.

Hume karşıt duyguların çok yönlü doğasını vurgularken yalnızca onlara neden olan faktörleri değil, aynı zamanda onların bir ereklere olup olmadığını da sorgular. Bu sorgulamaya dört temel duygu arasındaki özsel farkı belirterek başlar. Gurur ve kendini küçük görme, doğaları gereği daha fazla arzu uyandırmayan tamamen içsel duygular olarak görülürken sevgi ve nefretin zihni belirli eylemlere veya sonuçlara doğru götürdüğü söylenir: Sevgi sevilenin mutluluğu için bir arzuya, nefret ise nefret edilenin mutsuzluğu için bir arzuya yol açar (Hume, 1992: 367). Hume sevgi, nefret ve bu duyguların sonucunda ortaya çıkan arzular arasındaki bu bağlantıyı açıklamak için iki olası hipotez sunar. İlk hipotez, sevgi ve nefret gibi duyguların, bu duyguların nesnesinin (sevilen ya da nefret edilen kişinin) mutluluğunu ya da mutsuzluğunu etkilemek gibi altta yatan bir erek tarafından yönlendirildiğini varsayar. Bu hipoteze göre erek, duyguların doğasına içkin olduğundan onların bir parçası olarak ortaya çıkar (Hume, 1992: 367). Ancak Hume bu hipotezi deneyime aykırı olduğu için reddeder. Bir erek olarak bu arzular (mutluluğunu istemek ve mutsuzluğunu istemek) sevgi ve nefretin doğal uzantıları olsa da bu duyguların özsel bileşenleri olmaz (Hume, 1992: 368). Ne var ki, sevgi ve nefret gibi duyguların yöneldikleri erek onların mutlak özlerini kapsamasa da kavramsal tasarımlar ile imgelemin yarattığı izlenimler arasındaki ilişkiye aracılık ederek bu duyguların oluşumunu ve ifadesini önemli ölçüde etkiler.

İkinci hipotezde Hume mutluluğunu isteme ve mutsuzluğunu isteme arzularının zihnin yapısı gereği doğal olarak sevgi ve nefret duygularından kaynaklansa da sevgi ve nefretten farklı olduğunu öne sürer. Hume bu bağlantının zorunlu bir bağlantı

olmadığını, yani doğanın işleri farklı şekilde düzenleyebileceğini, hatta bu arzular ile sevgi ve nefret tutkuları arasındaki ilişkiyi tersine çevirebileceğini vurgulamaktadır. Örneğin, doğa farklı şekilde düzenlemiş olsaydı, sevgi mutsuzluk arzusuna, nefret ise mutluluk arzusuna yol açabilirdi (Hume, 1992: 368). Kısaca Hume ünlü nedensellik doktrini temelinde sevgi ve nefret duygularının ortaya çıkışında onlarla birlikte ortaya çıkan ve onların ereği olan arzuların olumsal doğasını yansıtarak duygular ve eylemler arasında doğal bağlantılar olarak deneyimlediğimiz şeyin sabit olmadığını, daha ziyade zihinlerimizin nasıl şekillendirildiğinin bir sonucu olduğunu öne sürmektedir.

4. Hume'un Duygu Açıklamasını Doğrulayan Deneyle

Buraya kadar gördük ki Hume'un duygu açıklamasında gurur ve kendini küçük görme, sevgi ve nefret duygularını ortaya çıkaran birçok neden olabilir. Hume, *İnceleme'nin* II. Kısım'ında "Bu Dizgeyi Doğrulayan Deneyle" başlığı altında sekiz pratik deney sunar. Bu deneylerdeki iki özellik dört karşıt duygunun ortaya çıkışında belirleyicidir:

- A. Bir niteliğin hoş olan veya rahatsız edici olan olarak algılanıp algılanmadığı.
- B. Bir niteliğin kendimizle veya başkalarıyla ilgili olarak algılanıp algılanmadığı.

Şimdi, Hume'un geliştirdiği bu pratik deneylerin içeriklerine sadık kalarak adlandırma suretiyle onun yaklaşımını örnekler üzerinden irdelemeye devam edelim.

1. Sahipsiz Taş Deneyi: Var sayalım ki bir başkası ile birlikteyiz ve ikimize de ait olmayan ve kendi başına bir haz ya da acıya neden olmayan önümüzde duran sıradan bir taşta bakıyoruz.

Hume'a göre, böyle bir taş bu dört duygudan hiçbirini üretmeyecektir, çünkü her ikimizin de gördüğü taş ne benimle ne de öteki kişi ile ilişkili olmadığından ikimizde de hoş olarak veya rahatsız edici olarak nitelendirilen bir haz ya da acı duyguyu üretmez (Hume, 1992: 333). Dolayısıyla, yukarıda belirtmiş olduğumuz bir duygunun ana değişkenlerinden olan A veya B'den herhangi biri sağlanmış olmaz.

2. Sahipli Taş Deneyi: Var sayalım ki yine bir başkası ile birlikteyiz ve ikimizden birine ait ve kendi başına bir haz ya da acıya neden olmayan önümüzde duran sıradan bir taşta bakıyoruz.

Hume'a göre, böyle bir taşta bakıyor olmak bu dört duygudan hiçbirini üretmeyecektir, çünkü bu gördüğümüz taş bizden birine ait olsa da yani birimizin benlik tasarımı ile ilişkili olsa da ikimizde de hoş olarak veya rahatsız edici olarak nitelendirilen bir haz ya da acı duyguyu üretmez (Hume, 1992: 334). Yani bu durum A değişkenini sağlamazken sadece B değişkenini sağlamaktadır.

3. *Yabancı Ülkeye Seyahat Deneyi: Var sayalım ki yanımızda biriyle ikimizin de tamamen yabancı olduğu bir ülkede yolculuk ediyoruz. Gördüğümüz manzaralar çok güzel ve kaldığımız oteller oldukça rahat.*

Böyle bir durumda Hume “hem kendimle hem de yol arkadaşım” keyif alabileceğimi, ancak “bu ülkenin ne benimle ne de dostumla bir ilişkisi olmadığını varsaydığımızı göre, asla gururun ya da sevginin dolaysız nedeni olamaz” (Hume, 1992: 335). Bu yolculuktaki hislerim yerleşik bir duygudan çok insana has heyecan ve taşkınlıklardır. Yani bu durum A değişkenini sağlarken B değişkenini sağlamaz.

İlk üç deney ile Hume ne tasarım ne de izlenimler ile hiçbir ilişkisi olmayan nesnenin (bu deneylerde taş veya gezilen ülkedir) ne de yalnızca tek bir ilişkisi olan bir nesnenin hiçbir zaman gurur, kendini küçük görme, sevgi ve nefret duygularından birine neden olamayacağını gösterdiğini söyler.

4. *Bilet Kontrol Deneyi A: Varsayalım ki tamamen yabancı olduğum birisi ile bir tren yolculuğu yapmaktayım ve yolculuk esnasında sohbet ederken yol arkadaşım bana hiç okula gitmediğini ve işsiz olduğu bilgisini vermiş olsun. O sırada bilet kontrolü olduğunu düşünelim ve biletleri kontrol eden kişi yol arkadaşımın genç görünüşünden ve giyiminden onu öğrenci olduğunu düşünerek arkadaşına “Öğrenciyseniz biletinizi öğrenci biletiyle değiştirebilirim.” teklifini yapın ve bu teklif üzerine arkadaşımın da hemen “Hayır öğrenci değilim.” diyerek teklifi reddettiğini düşünelim.*

Bu durumda yol arkadaşımın dürüstlüğü bende onunla ilgili hoş bir duyum oluşturacak ve onunla ilgili sevgi duygusunu tetikleyecektir. Onun erdemliliği bende ona karşı her dürüst insana karşı duyulması gereken sevgi duygusunu uyandırır. Yani bu durumda hem A niteliği hem de B niteliği sağlanmıştır.

5. *Bilet Kontrol Deneyi B: Dördüncü deneyde, bilet kontrol örneğinde doğruyu söyleyen kişi benimle kan bağı veya yakın dostluğu olan biri, örneğin benim oğlum ya da kardeşim ya da uzun süreli tanışıklığımız olan biri olsun.*

Bu durumda hem A hem de B değişkenleri sağlanmış olur. Ancak, bu kişinin oğlu “erdemli ya da erdemsizliği sadece sevgi ya da nefret uyandırmakla kalmaz, aynı zamanda benzer nedenlerden kaynaklanan yeni bir geçişle gurur ya da alçakgönüllülüğe yol açar” (Hume, 1992: 338). A ve B değişkenlerinin varlığı bu örnekteki gibi bağlantılı kişiler söz konusu olduğunda sadece bu dört duygudan birinin ortaya çıkışına değil farklı duyguların aynı anda ortaya çıkışına ya da bir duygudan diğerine geçişe de neden olur.

6. *Bilet Kontrol Deneyi C: Varsayalım ki bilet kontrol deneyinde doğruyu söyleyerek erdemli davranışta bulunan kişi başkası değil de kendimizdir.*

Burada da A ve B değişkenlerinin her ikisi de sağlanmış olur. Ancak, Hume'a göre, "hiçbir zaman kendimizde saptadığımız erdem ve erdemsizlik yüzünden bir oğula ya da kardeşe sevgi ya da nefret duymayız" (Hume, 1992: 339). Dürüst olduğumuz için kendimizden haz alır, kendimize dair hoş bir duyuma sahip oluruz, kendimizi sever ve gurur duyarız. Ancak bu duyguları kendimize çok yakın olanlara doğru genişletemeyiz.

7. *Yakınımın Yakını Deneyi: Varsayalım iki kardeşten biri çok yakın dostumuzdur, öyle ki bu dostluktan dolayı dostumuz olmayan öteki kardeşe de sevgi duyabiliriz. Ya da bir komşumuzla kavga ettiğimizde, komşumuzun ailesinin bu kavgayla ilişkisi olmasa da kavga ettiğimiz kişinin ailesine yönelik bir nefret duygusuna sahip olabiliriz.*

Daha önceki deneylerinde Hume izlenimlerin ve tasarımların çifte ilişkisinin duyguların birinden ötekine geçişi ürettiği veya üretmediği durumları tartışır. Yedinci deneyinde ise "izlenimlerle tasarımlar arasındaki özdeşlik" durumunda da bu tür geçişlerin olup olmayacağını ortaya koymaya çalışır. Bu durumlarda "bir kişiyi sevdiğimizde ya da ondan nefret ettiğimizde, tutkuların ...kendilerini tüm bitişik nesnelere doğru genişlettiğini ve sevdiğimiz ya da nefret ettiğimiz kişinin arkadaşlarını ve akrabalarını kapsadığını görürüz" (Hume, 1992: 341). Bu durumlar da A ve B değişkenlerini doğrudan sağlamasa bile dolaylı sağlar ancak bu nedenlerle ilişkili duyum ve duygu salt ilişkili oldukları benlikle değil o benliğin yakın ilişkili olduğu diğer benlik tasarımlarını da kapsar.

Hume bu tür örneklerle her zaman karşılaşılabileceğimizi ve bunun doğal olduğunu belirtir. Hume yukarıdaki deneylerinde sevgi ya da nefretten gurur ya da kendini küçük görmeye geçişin kolay olduğunu ancak gurur ya da kendini küçük görmeden sevgi ya da nefrete geçişin bir öncekine göre daha zor olduğunu ortaya koyduğunu iddia eder. Birini sevdiğimizde onun yaptığı doğru şeylerden gurur duymamız birinden nefret ettiğimizde onun yaptığı doğru şeyden gurur duymamızdan daha kolaydır. Hume, bu zorluk için bir istisna durumdan bahseder ki sekizinci deney bunu anlatır (Hume, 1992: 346). Gurur ve kendini küçük görmenin nedenini bir başka kişiye yerleştirdiğimizde bu istisna durum ortaya çıkar.

8. *Yakınımın Övgüsü veya Yergisi Deneyi: Çok sevdiğim bir arkadaşım, giyim tarzımı beğenerek bana övgüsünü bildirmiş olsun. Ya da yine çok sevdiğim arkadaşım, yaptığım bir davranışı yanlış görerek ayıpladığını düşünün.*

Arkadaşımın giyim tarzını beğenmesi bende gurur duygusuna neden olurken davranışımı ayıplaması ve küçümsemesi bende nefret duygusunun uyanmasına neden olur. Ancak bu durumlarda benim gurur ve nefret duygum salt benim benliğimle ve benim izlenim veya duyularım ile ilişkili değil, sevgi duygusu duyduğum bir başka benlik tasarımı ve onun duyularıyla veya izlenimlerinden kaynaklı tasarımlarımla ilgilidir.

5. İzlenimlerin ve Tasarımların Çifte İlişkisi Olarak Duygu

Hume'un sunduğu sekiz pratik deneyin tamamı irdelendiğinde sevgi, nefret, gurur ve kendini küçük görme duygularının izlenim ve tasarımların çifte ilişkisi aracılığıyla ortaya çıktığı görülmektedir (Hume, 1992: 347). Hume bu çifte ilişkiyi şöyle açıklar:

...tutkuların bu iki *belirlenmiş* özelliğini, yani, onların nesnesi olan benlik ve onların ya haz ya da acı verici olan duyuları, nedenlerin *varsayılan* iki özelliğiyle, yani, benlik ile ilişkileri ve tutkudan bağımsız olarak bir acı ya da haz üretme eğilimleri ile karşılaştırırsam; bu varsayımları tam olarak kabul ettiğimde, gerçek sistemin karşı konulmaz bir kanıtla karşıma çıktığını hemen anladım. Tutkuyu harekete geçiren bu neden, doğanın tutkuya atfettiği nesneyle ilgilidir; nedenin ayrı ayrı ürettiği duyum, tutkunun duyumuyla ilişkilidir. Bu ikili tasarım ve izlenim ilişkisinden tutku türetilir. (Hume, 1992: 286-287)

Hume'a göre, bu çifte ilişki insan doğasının üç özelliği sayesinde ortaya çıkar:

- a) İnsan doğasının birinci özelliği "tasarımların çağrışımıdır": Zihin tek bir tasarıma uzun süre odaklanamaz, tasarım oluştuğunda benzerlik, bitişiklik ve nedensellik ilişkileri yoluyla diğer tasarımlar ortaya çıkar.
- b) İkinci özellik izlenimlerin çağrışımıdır yani bir izlenim ortaya çıktığında benzer izlenimler de ortaya çıkar. Tasarımlar benzerlik, bitişiklik ve nedensellik yoluyla çağrışım oluştururken izlenimler yalnızca benzerlik yoluyla çağrışım oluşturmaktadır.
- c) Üçüncüsü, tasarımların ve izlenimlerin çağrışımı karşılıklı yardımlaşma süreci veya "çifte dürtü" mekanizması aracılığıyla gerçekleşmektedir (Hume, 1992: 283-284).

Bu üç özellik çerçevesinde gurur duygusunun ortaya çıkışını bir örnek üzerinden açıklayalım. Diyelim ki şık bir kumaştan yapılmış güzel bir elbiseniz var. Elbisenin güzelliği ve şıklığına hayran olduğunuzu düşünelim. Hume'a göre böyle bir durum iki farklı psikolojik tepki yaratır: (i) Duyuşsal tepki ve (ii) bilişsel tepki. Elbisenin şık kumaşı ve güzelliği gibi niteliklerinin sizde yarattığı hoş duyuş veya etkilenimler sonucu sahip olduğunuz duygulanımlar ve elbisenin size ait olması, sizin kendinizi 'güzel ve şık bir elbiseye sahip olan kişi' olarak düşünmenize neden olur. Duyuşsal ve bilişsel tepkilerinizin karşılıklı pekişme ve yardımlaşma süreci aracılığıyla –ki bu süreci

Hume “çifte dürtü” diye de adlandırır – elbisenizle ve elbiseye sahip olan kişi olarak kendinizle gurur duymanız ortaya çıkacaktır.

Hume'un gurur, kendini küçük görme, sevgi ve nefret gibi doğrudan tutkuların ortaya çıkışını temellendirmeye çalıştığı psikolojik mekanizmanın en önemli özelliği bu tür duyguların ortaya çıkmasında duyuşsal ve bilişsel süreçlerin bir arada olmasıdır. Bu yüzden bu tür duyguların ortaya çıkışında duyuşsal süreçlerin mi yoksa bilişsel süreçlerin mi “birincil” olduğu sorusu Hume açıklaması açısından çok da anlamlı bir soru değildir. Çünkü Hume'un tüm açıklaması “tasarımların ve izlenimlerin çifte ilişkisi” çerçevesinde bilişsel ve duyuşsal süreçlerin birbirini nasıl etkilediği üstüne kuruludur.

Hume'un duyguların zihin izlenimleri olduğu iddiası bazı çağdaş felsefeciler tarafından onun duygu görüşünün salt duyuşsalcı kuram çerçevesinde değerlendirilmesine ve eleştirilmesine neden olmuştur. Örneğin, George Pitcher (1965) gibi bazı akademisyenler, Hume'un duygu açıklamasının duyuşsal duygu kuramı ile aynı çizgide yer aldığı iddia ederek onun açıklamasının duyguların karakteristik olarak nesnelere yönelik olduğu gerçeğini açıklayamaması olduğunu söyler. Benzer şekilde, William Alston (1968) ve Robert Solomon (1977), Hume'un duygularda mevcut olan bilişsel unsurları ihmal ettiğini vurgularlar. Özellikle Solomon, Hume'un duygu açıklamasını modası geçmiş öznel duyuşsal hislere dayalı bir açıklama olarak nitelendirir. Öte yandan, John Deigh (1994) Hume'u duyguyu bilişten ayırdığı için eleştirmekte ve onun duygu açıklamasının duygusal yönelimselliği veya niyetliliği açıklamada yetersiz olduğunu öne sürmektedir.

Ancak, göstermeye çalıştığımız gibi, Hume'un duyguların ortaya çıkışı ile ilgili olarak sunduğu nedensel mekanizma aynı zamanda onun duygu açıklamasında duyguları yalnızca duyular ve öznel hislere indirgediği ve dolayısıyla duyguların içsel yönelimselliklerini ya da niyetliliklerini ihmal ettiği iddialarını da çürütür. Çünkü Hume, duygu açıklamasında bir duygunun neden nesne ve ereğin bir sentezi olarak bütünlüklü bir şekilde anlaşılması gerektiğini savunur. Böyle bir savunu zorunlu olarak duygunun yönelimselliğini içerir. Dahası, Hume'un gurur ve kendini küçümseme gibi duyguların kökenlerine ilişkin söylemi, hayal gücü, yargı ve hafıza gibi zihinsel kapasitelerden bilgelik, cesaret ve dürüstlük gibi kişisel erdemlere kadar uzanan kapsamlı bir dizi nedensel faktör ortaya koyar. Bu kapsamlı sıralama, onun duyguları incelerken bilişsel unsurlardan kaçındığı fikrini çürütmekle kalmaz, aynı zamanda duyguların öncüllerinin zihinsel alanın ötesine geçerek güzellik, aile soyu ve zenginlik gibi dış faktörleri de içerdiğinin altını çizer. Bu, Hume'un bir nesne ya da olayın failliğini ve atfedilen değerini anlamının, sonuçta ortaya çıkan duygusal tepkilerin güvenilir bir şekilde tahmin edilmesini sağladığı yönündeki önermesini

açıklığa kavuşturmaktadır. Böylece Hume'un duygu incelemesi, salt tanımsal bir sorgulamanın ötesine geçerek, duygunun fenomenolojik deneyiminin ve epistemolojik temelinin gerekçelendirilmesini kapsar. Hume'a göre, duygular yalnızca duygusal hisler olmayıp, insan eylemlerini ve karar verme süreçlerini etkileyen bilişsel değerlendirme süreçleriyle ilişkilidir.

Sonuç olarak, Hume'un *İnceleme*'de sunduğu duygu açıklaması hem duyuşsalcı hem de bilişselci kuramların temel ilkelerinin kapsamlı bir birlikteliğini ortaya koymakta ve her ikisiyle de tek başına uyumlu olmayan, daha ziyade duygusal deneyimin bütünsel bir anlayışını sunan incelikli bir perspektif sunmaktadır. Hume duygusal tepkilerin altında yatan fizyolojik ve psikolojik mekanizmaların evrensel olarak "her duyarlı varlığa uygulanabilir" mekanizmalar olduğunu iddia eder (Hume, 1992: 378). Bu bağlamda, Hume'un tutkular ve duygular üstüne incelemesi, duygusal deneyim alanında hayvanların ve insanların birbirine benzerliğini vurgulayarak, türler arasında duyarlılık ve duygusal ifadenin anlaşılmasına önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır.

6. Duyguların Ahlaktaki Rolü

Akıl ve duygu arasındaki ilişki genel olarak felsefenin özel olarak ahlak felsefesinin en merkezi konularından biridir. Platon'dan günümüze kadar birçok filozof için (özellikle de rasyonalist geleneğin temsilcileri) akıl, bireyleri hakikate ve ahlaka yönlendirebilen üstün bir yeti olarak görülürken duygular kontrol edilmesi gereken yıkıcı ve irrasyonel güçler olarak görülmüştür. Ancak Hume bu bakış açısını tersine çevirmiştir. Hume "eski ve modern ahlak felsefesinin büyük bölümünün" duyguların "kör, tutarsız ve aldatıcı" olduğu konusunda direttiğini söyler (Hume, 1992: 413). Ona göre duygulara yüklenen bu olumsuz değerlendirme akıl-duygu çatışması problemine yansıyan "geleneksel felsefenin yanlışlığından" kaynaklanan bir durumdur. Bu yanlışlığın kendi duygu temellendirmesiyle ortadan kalkacağını iddia eder (Hume, 1992: 413). Hume'a göre, ahlak metafizikçilerinin geleneksel yanlışlığının iki ana nedeni vardır. Bunlardan birincisi geleneksel ahlak felsefecileri dingin tutkuların ruhta yarattığı etkiyi yanlış temellendirerek bu tutkuları aklın belirlenimleri olarak alırlar. İkincisi ise tutkularımızdan veya duygularımızdan bağımsız olarak aklın ahlaki eylemlerimizi belirlemede ve onlara neden olmada güdüleyici bir rolü olduğunu varsaymalarıdır. Bu temel tartışma, aşağıdaki sayfalarda ele alınacak bir mesele olacaktır.

6.1. Akıl-Duygu Çatışması ve Dingin Duygular

Dingin tutkular Hume'un kuramında merkezi rol oynar. Bu tür tutkular nedeniyledir ki rasyonalistler aklın eylemi etkilediğine dair yanlış bir düşünceyi savunmaktadırlar. Hume'a göre, akıl tek başına bir eylemi üretme ya da engelleme

konusunda yetersizdir (Hume, 1992: 414). Dingin tutkular "duyulur çalkantı" olmaksızın deneyimlenen arzulardır (Hume, 1992: 419). Aklın, akıl yürütmedeki huzurlu ve dingin eylemi, dingin arzuların işleyişine benzediği içindir ki, "şeyleri ilk bakış ve görünüşe göre yargılayanlar" bu ikisini birbirine karıştırır ve aklın eylem üzerinde bir etkisi olduğu sonucuna varırlar (Hume, 1992: 417). Hume'a göre, aslında akıl olarak adlandırılan şey bu dingin tutkulardır (Hume, 1992: 419). Ahlak metafizikçilerinin ortak yanılığları iradenin yöneliminin dingin ve şiddetli tutkulardan "biri üstüne olduğunu ve ötekini hiçbir etkisi olmadığını varsaymaktan" kaynaklanmaktadır (Hume, 1992: 418). Diğer bir değişle Hume için felsefe tarihinde ahlak metafizikçileri tarafından akıl ve tutkular arasında bir çekişme olarak görülen şey aslında tam da dingin ve şiddetli tutkular arasında olan bir çekişmedir.

Peki, dingin tutkular bir eylemi harekete geçirecek gücü nereden alır? Hume bu konudaki görüşünü şu şekilde açıklar: "Dingin bir tutkunun, mizacın ya da nesnenin koşullarının ve durumunun değişmesiyle, herhangi bir eşlik eden tutkudan güç ödünç almakla, alışkanlık ya da hayal gücünü harekete geçirmekle kolayca şiddetli bir tutkuya" dönüşebilir" (Hume, 1992: 438). Burada alışkanlık, duyguları daha şiddetli hale getirecek olan yeniliklerini azaltarak duyguların sakinleşmesine katkıda bulunur. Dingin tutkular alışkanlıkla bireyin içinde yerleşik ilkeler haline gelebilir, karşı koyma olmaksızın eylemi yönlendirebilir (Hume, 1992: 419) ve benzer eylemlere yönelik bir "eğilim veya meyil" yaratabilir (Hume, 1992: 422). Bu yüzden Hume zihin gücünün erdemini "dingin tutkuların şiddetli olanlara üstünlüğü" olarak tanımlar (Hume, 1992: 418).

6.2. Ahlakın Temeli Olarak Duygu

Bilindiği üzere Hume'un ahlak felsefesindeki temel görüşlerinden biri aklın ahlaki değerlendirmede kaynak olamayacağı iddiasıdır. Hume bu iddiasını aklın eylemi güdüleme ve eyleme yönelik istenci belirlemedeki iki temel güçlüğüne vurgu yaparak kanıtlar. Ona göre,

- (i) Akıl, kendi başına hiçbir zaman istencin herhangi bir eylemi için bir güdü olamaz.
- (ii) Akıl, hiçbir zaman istencin yönelimindeki tutkuya karşı çıkamaz. (Hume, 1992: 413)

Hume aklın bu işlevsizliğini temellendirirken anlama yetisinin iki farklı temel özelliğine dikkat çeker. Bunlardan birincisine göre, anlama yetisi tanıtlama ya da olasılıktan yola çıkarak yargıda bulunur. Matematığe ve mantığa dayalı tüm çıkarımlar, tüm mekanik hesaplamalar hatta günlük hayatta sıklıkla başvurduğumuz aritmetik hesaplamalar anlama yetisinin bu işlevine dayanır. Günlük hayatta gerçekleştirdiğimiz bilimsel, sanatsal, teknik işlerde kullandığımız bu türden soyut ve tanıtlayıcı çıkarımlar

yararlıdır. Ancak, Hume'a göre, bütün bu işlerde kullandığımız "soyut ya da tanıtlayıcı akıl yürütme... hiçbir zaman eylemlerimizi etkilemez, sadece nedenler ve sonuçlara ilişkin yargılarımızı yönlendirir" (Hume, 1992: 414).

Anlama yetisinin ikinci işlevi onun "tasarımlarımızın soyut ilişkilerine ya da deneyimin bize yalnızca bilgi verdiği nesnelerin ilişkilerine" bakarak yargıda bulunmasıyla ortaya çıkar (Hume, 1992: 413). Bir nesneye karşı acı veya haz hissettiğimizde duyumsadığımız bu his nedeniyle bu nesneye yönelir, onu benimser ya da ondan kaçınılır. Hume'a göre, aklın bu ilişkiyi belirlemede ve bu ilişkiyle ortaya çıkan eylemin gerçekleşmesinde rolü vardır ancak bu rol bir neden olma rolü değildir (Hume, 1992: 277). Eğer nesnelerin kendileri bizi etkilemiyor ve böylece bizde haz ve acı yaratmıyorlarsa onların bağlantıları üstüne olan akıl yürütme hiçbir şekilde eylemlerimizi etkilemez. Ancak, aklın eylemlerimiz üzerine birincil olmayan araçsal bir etkisi vardır (Yazıcı, 2015: 38). Akıl eylemlerimizi "ya bir tutkunun uygun nesnesi olan bir şeyin varlığından bizi haberdar ederek bir tutkuyu harekete geçirdiğinde; ya da herhangi bir tutkuyu harekete geçirmek için bize araçlar sağlayacak şekilde nedenler ve sonuçlar arasındaki bağlantıyı keşfettiğinde" etkiler (Hume, 1992: 459). Akıl bireylerin arzularını gerçekleştirecek araçların belirlemesine yardımcı olsa da amaçların kendisini sağlamaz.

İstek, arzu ve duygularımız yoluyla gerçekleştirdiğimiz eylemlerimizin ortaya çıkışında aklın herhangi bir güdüleyici gücü yoktur. Bu nedenle, "ahlakın yalnızca aklın çıkarımıyla keşfedildiğini iddia etmek boşunadır" çünkü etkin bir ilke hiçbir zaman edilgen bir ilke üzerine kurulamaz (Hume, 1992: 457).

Akıl güdüleyici güce sahip olmasa da doğruluk ve yanlışlığın keşfinde etkindir. Doğruluk ya da yanlışlık, "gerçek tasarım ilişkileriyle veya gerçek varoluş ve olgularla anlaşmaya ya da anlaşmazlığa dayanır" (Hume, 1992: 309). Bu türden bir anlaşmaya veya anlaşmazlığa duyarlı olmayan her şey, doğru veya yanlış olamaz ve asla aklımızın bir nesnesi olamaz.

Böylece Hume ahlakta akıl ve duyguların rolü konusunda iki temel sonuca varır:

- 1) Eylemler, erdemliliklerini akla uygunluklarından, erdemsizlikler de akla aykırılıklarından almazlar;
- 2) Akıl hiçbir zaman herhangi bir eyleme karşı çıkarak ya da onu onaylayarak onu hemen engelleyemeyeceği ya da üretemeyeceği için, bu etkiye sahip olduğu anlaşılabilir ahlaki iyi ve kötü arasındaki ayrımın kaynağı olamaz (Hume, 1992: 458).

Dolayısıyla, akıl hedeflere ulaşma yolları veya eylemlerin olası sonuçları hakkında bilgi verebilirken, neyi arzulanması veya neye değer verilmesi gerektiğini belirleyemez.

Hume, bunların duygularımız ya da tutkularımız tarafından belirlendiğini savunur. Bu yüzden, "akıl yalnızca tutkuların kölesidir ve öyle olmalıdır; onlara hizmet etmekten ve itaat etmekten başka bir görev üstlenemez" (Hume, 1992: 415). Akıl tamamen etkin bir ilke olmadığından ve ahlaki ayrımlar yalnızca akıl yoluyla keşfedilemeyeceğinden, bu ayrımlar "bazı izlenimler ya da duygular aracılığıyla olmalıdır. ...Bu nedenle ahlak, yargılanmaktan çok hissedilir" (Hume, 1992: 470). Dolayısıyla ahlaki ayrımlar duygularımıza dayanır.

6.3. Erdem ve Duygu ilişkisi

Ahlaki ayrımların izlenimlere ya da duygularımıza dayandığını belirttikten sonra Hume "bu izlenimlerin doğasının ne olduğu ve onların üzerimizde ne şekilde etkili olduğunu" sorgular (Hume, 1992: 470). Bu tür bir sorgulamada uzun süre şüphe içinde kalamayız çünkü günlük alanda her an yaşadığımız deneyimler bize erdemlerden kaynaklanan izlenimin haz verdiğini, erdemsizlikten kaynaklanan izlenimlerin ise huzursuzluk yarattığını bize gösterir. Bu bağlamda Hume'un erdem-erdemsizlik ile ilgili benimsediği görüş açıktır. Erdem-erdemsizlik ayrımı haz/acı duyumu veya hissiyle birlikte ortaya çıkan ahlaki onama veya onamama duygularımızdır.

Bu ahlaki onama ve onamama duygularımızın arkasında yatan nedensel mekanizma ahlaki eylemin, erdemin, erdemsizliğin ve ahlaki duyguların nesnesi olan karakter ile gerçekleşir.

Bir eylem, duygu ya da karakter erdemli ya da kötüdür. Neden mi? Çünkü görünümü belirli bir türde haz ya da huzursuzluğa neden olur. Bu nedenle, haz ya da huzursuzluk için bir neden göstererek, erdemsizliği ya da erdemi yeterince açıklamış oluruz. Erdem duyumu, bir karakterin tefekküründen belirli türden bir tatmin *hissetmekten* başka bir şey değildir. Bu *his* bizim övgümüzü ya da hayranlığımızı oluşturur. Daha ileri gitmeyiz; bu tatminin nedenini de araştırmayız. Hoşumuza gittiği için bir karakterin erdemli olduğu sonucuna varmayız: Ancak belirli bir şekilde hoşla gittiğini hissettiğimizde, aslında onun erdemli olduğunu hissederiz. Her türlü güzellik, zevk ve duyumla ilgili yargılarımızda da durum aynıdır. Onayımız, bunların bize verdiği dolaysız hazdan kaynaklanır. (Hume, 1992: 471)

Hume'a göre, deneyimlediğimiz ahlaki duygularımız karakter ve eylem arasında algılanan nedensellikten kaynaklanır. Bir eyleme, karaktere veya duyguya yönelik onama ya da onamama tutumumuz bunlarla ilişkili karakter gözlemlerimizden ortaya çıkar. Eğer birisi sürekli olarak iyiliksever bir şekilde davranıyorsa, onun iyiliksever bir karaktere sahip olduğu izlenimini ediniriz ve buna haz duyumuyla birlikte giden ahlaki bir onama ile karşılık veririz. Tersine, eğer birisi zararlı ya da kötü niyetli bir

şekilde davranırsa, kötü niyetli bir karaktere sahip olduğu sonucunu çıkarır ve acı veya kaçınma hissiyle birlikte giden onamama ile karşılık veririz.

Hume'un ahlak duyusunun nesnesinin karakter olduğu görüşü onun hem epistemolojisinin hem de etiğinin merkezinde yer alan zorunlu nedensellik anlayışına bağlıdır (Yazıcı ve Yazıcı, 2011: 76). Hume, nedenselliğin doğrudan gözlemlenebilen bir şey olmadığını, daha ziyade iki olay arasındaki belirli bir ilişkiye tekrar tekrar tanık olduktan sonra zihin tarafından çıkarıldığını savunur. Nedenselliğin zorunluluğu dünyanın doğasında var olan bir şey değil, olayların sürekli bir araya gelmesiyle oluşan zihinsel bir alışkanlıktır.

Hume'a göre, ahlaki bir yargıda bulunduğumuzda, tek başına bir eylemi değerlendirmeyiz. Aksine eyleme neden olan failin karakterini veya eğilimini değerlendiririz. Bu yüzden Hume "ahlâkın temeli hakkındaki araştırmamızda tek bir eylemi hiçbir zaman göz önünde bulundurmamız, sadece eylemin çıktığı nitelik veya karakteri düşünürüz" iddiasında bulunur (Hume, 1992: 575). Tek tek eylemler bireyin karakterinin dışı vuru mudur ve ahlaki duygunun gerçek nesnesi de bu karakterdir. Ona göre, tek ve yalıtılmış bir eyleme dayanarak ahlaki bir yargıya varamayız, çünkü tıpkı doğal nedensellik durumunda olduğu gibi, tek bir gözlem düzenli bir ilişki ya da altta yatan bir neden çıkarmamıza izin vermez. Bir kişinin karakterine ahlaki bir nitelik atfedebilmemiz ancak tutarlı davranışların gözlemlenmesi yoluyla mümkündür.

Bu bağlantı, Hume'da karakter, eylem ve ahlaki yargı arasındaki gerekli bağlantıyı kurar. Eylemler tek başlarına meydana gelmeyip bir kişinin temel eğilimlerinin ifadeleri olduğundan, ahlaki olarak değerlendirdiğimiz cömertlik, zalimlik veya sahtekârlık gibi belirli karakter özelliklerinin varlığını çıkarmamızı sağlayan şey davranıştaki bu düzenliliklerdir. Hume'a göre, "zorunluluk doktrinini kabul etmeden, güdülerden iradi eylemlere, karakterden davranışa kadar her türlü bilim ya da eylemi çıkarım yapmadan ele almamız neredeyse imkânsız görünmektedir" (Hume, 1977: 60). Doğa bilimlerinde olduğu gibi ahlak felsefesinde de olayların (bu durumda eylemlerin) düzenliliği, nedenler (bu durumda karakter özellikleri) çıkarmamıza olanak tanır. Karakter özellikleri ve eylemler arasındaki bu nedensel ilişkiyi anlamadan ahlaki değerlendirme yapmak imkânsızdır.

Hume'un ahlaki değerlendirmede merkezi bir rol atfettiği karakter özelliklerinin doğası bu özellikleri sergileyen ahlaki eyleyenin sahip olduğu karakter özelliklerine neden olan güdüleyici faktörlere yani tutkulara ve duygulara dayanır. Hume'un doğal ve yapay erdemler arasında yapmış olduğu temel ayırım da bu güdüleyici faktörler çerçevesinde ortaya çıkar. Doğal erdemler ahlaki eyleyenin ilksel içgüdüleri çerçevesinde ortaya çıkan karakter özellikleridir. Hume istenci etkileyen faktörleri

tartışırken ilksel içgüdüleri dingin tutkular olarak temellendirir. İyilikseverlik, yaşam sevgisi, çocukları sevme gibi tutkular dingin tutkulardır ve bu tutkular “bizim doğamıza belli içgüdüler ilksel olarak aşılmalıdır” (Hume, 1992: 417). Doğal erdemler (içgüdüsel karakter özellikleri) belirli içgüdüsel zihinsel tutkuları üretmek eyleme neden olan istenci güdülerler. Bir ebeveyninin çocuklarına bakmak için doğal ve içgüdüsel bir eğilimi veya karakter özelliği vardır (Hume, 1992: 518-519). Bu karakter özelliği onda çocuklarına yönelik içgüdüsel bir arzu doğurur ki bu arzu onlara karşı sevgiyle hareket etme istencimizi belirler.

Ancak yapay erdemler doğal erdemlerden farklıdır. Yapay erdemler ilksel bir içgüdü tarafından değil de yapay olarak aşılmalı bir haz ya da acı beklentisi içeren eğilimlerdir. Hume'un deyişiyle “her tür erdeme ilişkin duyularımız doğal değildir; ama bazı erdemler vardır ki, insanlığın koşullarından ve gereksinimlerinden kaynaklanan bir hile ya da kurnazlık yoluyla haz ve onay üretirler” (Hume, 1992: 477). Adalet, sözünde durma, sadakat ve iffet bu türden erdemdir. Adalet yapay bir erdemdir çünkü “adalet ve adaletsizlik duyumu doğadan kaynaklanmaz, yapay olarak ortaya çıkar, ancak zorunlu olarak eğitimden ve insan geleneklerinden kaynaklanır” (Hume, 1992: 483). Yapay erdemler doğuştan gelmezler veya doğal insan eğilimlerine dayanmazlar. İnsan davranışlarını düzenlemek ve toplumun işleyişini sürdürmek için toplumun ihtiyaçlarından doğarlar.

Hume'a göre, genel olarak ahlaki ayrımlar özel olarak da erdem-erdemsizlik ayrımı "izlenimler ve tasarımların çifte ilişkisini" gerektiren dört temel dolaylı tutkuya bağlıdır.

Kendimizde ya da başkalarında haz veren her nitelik her zaman gurur ya da sevgiye yol açtığına göre, huzursuzluk veren her nitelik de alçakgönüllülük ya da nefret uyandırır: Buradan, bu iki özelliğin zihinsel niteliklerimiz açısından, *erdem* ve sevgi ya da gurur üretme gücü, *erdemsizlik* ve alçakgönüllülük ya da nefret üretme gücü açısından eşdeğer kabul edilmesi gerektiği sonucu çıkar. Bu nedenle, her durumda, birini diğerine göre yargulamalıyız; sevgiye ya da gurura neden olan herhangi bir zihin *niteliğini* erdemli; nefrete ya da alçakgönüllülüğe neden olan herhangi birini de erdemsiz olarak ilan edebiliriz. (Hume, 1992: 574-575)

Her ne kadar temel tutkular erdem ve erdemsizliğin gerekli koşulu olsa da Hume bu duyguları ahlaki duygudan ve duyumdan ayırır. Çünkü öncelikle sıraladığımız dolaylı tutkulardan farklı olarak ahlaki duygunun ve duyumun nesnesi genel bir bakış açısından ortaya çıkmış bir karakter özelliğidir. Hume'a göre, sadece “bir karakter, bizim özel ilgimize atıfta bulunmaksızın genel olarak değerlendirildiğinde, ahlaki olarak iyi veya kötü olarak adlandırdığı şekilde böyle [ahlaki] bir hisse veya duyguya neden olur” (Hume, 1992: 472). Erdem ve erdemsizlik kişinin kendisinde veya

başkasında bir karakter özelliğini gözlemlemesine dayanır. Bu karakter özelliğinin gözlenmesi haz (onama) ya da huzursuzluk (onamama) duyularıyla dört temel duygudan birine neden olur (Hume, 1992: 473)

7. Sonuç

Hume'un *İnceleme*'de sunmuş olduğu tutku ve duygu açıklaması psikolojik ve epistemik bir temellendirme olmasının yanı sıra etik bir temellendirme değildir. Bu yüzden onun açıklaması salt duygu deneyimini ve bilgisini temellendirmeye yönelik bir çözümleme değil aynı zamanda duygu deneyimi ve bilgisinin ahlaki deneyimde ve ahlaki yargıdaki rolünü aydınlatan bir temellendirme değildir. Hume'a göre, duygular sadece hisler ve duyular değil, aynı zamanda eylemlerimizi ve seçimlerimizi etkileyen erdemler ve karakterle ilgili değer yüklü zihin izlenimleridir. Dolayısıyla, Hume'un duygu teorisi yalnızca duyusal ya da bilişselci duygu kuramına dayandırılmaz.

Hume'un epistemik ve deneysel gerekçelendirmesi çağdaş ahlak psikolojisi tartışmalarını zenginleştirecek önemli iç görüşleri ortaya koymaktadır. Bu çerçevede Hume'un kuramında duygular salt hisler veya duyular değil bu hisler ve nedenlerle bağlantılı zihnin iç duyularının yoğun ve şiddetli izlenimleridir. Her duygu kendine özgü odağı ve onu destekleyen belirli nedenlerle karakterize edilir ve bu şekilde kendi içinde duygusal deneyimin karmaşıklığını yansıtır. Duygular hem nesnelere hem de nedenleri açısından yönelimseldir.

Duyguların varlığı ve özü, temelde duygusal yaşamın içsel bileşenleri olan haz veya acı duyularıyla tanımlanır. Duygular, izlenimler ve tasarımlar arasındaki etkileşimden türetilen basit his ve duyuların ötesine geçer, eylemlerimizi ve karar verme süreçlerimizi şekillendiren ve etkileyen değer yüklü bilişsel durumları kapsar. Hume, duygusal deneyimlerimizin tasarım ve izlenimin ikili çerçevesi içinde ortaya çıktığını ve onları karmaşık bir şekilde bir nesneye ve ona eşlik eden nedene bağladığını öne sürer. Onun duygulara ilişkin bu sofistike açıklamasını yalnızca duyulara indirgemek, felsefi derinliğini ve zenginliğini görmezden gelmektir. Duygular gerçekten de hislerle birlikte ortaya çıkan ve onların özünü kolektif olarak şekillendiren derin içsel duyulardır. Ancak, yalnızca duyular aracılığıyla kapsamlı bir şekilde açıklanamazlar, bu unsurlar Hume'un karmaşık teorik sisteminin yalnızca bir alt kümesini temsil eder. Duyguların tam olarak anlaşılması, tasarımların (benlik ve başkalarının benliği) dikkate alınmasını gerektirir. Hume bu tasarımların duyguların nihai nedenlerini temsil etmeyebileceğini kabul ederken, bilişsel unsurları açıklamasına önemli ölçüde entegre eder ve böylece duygusal dinamikleri daha iyi anlamamızı sağlar. Bu incelikli etkileşim, basit yorumlara meydan okumakta ve hem

akademisyenleri hem de uygulayıcıları, bilişsel çerçevelerimiz içindeki karmaşık rollerini takdir etmeye çağırarak duyguların çok yönlü doğasının daha derinlemesine araştırılmasına davet etmektedir.

8. Kaynakça

- Alston, W. (1968). "Moral Attitudes and Moral Judgments." *Noûs*, 2: 1–23.
<https://doi.org/10.2307/2214411>
- Árdal, Páll, S. (1977). "Another Look at Hume's Account of Moral Evaluation." *Journal of the History of Philosophy*, 15(4): 405–21.
<https://dx.doi.org/10.1353/hph.1977.a229105>.
- Çıvgın, A. G. (2016). "Hume'un Epistemolojisinin Kökeni: İzlenimler ve İdeler." *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 22: 369-84.
- Davidson, D. (1976). "Hume's Cognitive Theory of Pride." *The Journal of Philosophy*, Seventy-Third Annual Meeting Eastern Division, American Philosophical Association (Nov. 4, 1976), 73(19): 744-757.
<https://doi.org/10.2307/2025635>
- Deigh, J. (1994). "Cognitivism in the Theory of Emotions." *Ethics*, 104: 824–854.
<https://doi.org/10.1086/293657>
- Hume, D. (1977). *An Inquiry Concerning Human Understanding*. Indianapolis: Hackett Publishing Company.
- Hume, D. (1983). *An Enquiry Concerning the Principles of Morals*. ed. J. B. Schneewind Cambridge: Hackett Publishing Company.
- Hume, D. [1739] (1992). *A Treatise Of Human Nature*. ed. L. A. Selby-Bigge, revised by P. H. Nidditch, 2nd ed. Oxford: Clarendon Press.
- Hume, D. (2007). *A Dissertation on the Passions and the Natural History of Religion*. ed. Tom L. Beauchamp, Oxford: Oxford University Press.
- Hume, D. (2015). *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*. Çev. Ergün Baylan, Ankara: Bilgesu.
- Kemp Smith, N. (1941). *The Philosophy of David Hume*. London: Macmillan and Co.

- Kılıç, Y. (2005). "Hume'un Ahlak Görüşünde Duygunun Yeri." *Kaygı*, 4: 126-138.
Alındığı URL: <http://hdl.handle.net/11452/16737>
- Mercer, P. (1972). *Sympathy and Ethics*. Oxford: Clarendon Press.
- Pitcher, G. (1965). "Emotion." *Mind*, 74: 326-346. Alındığı URL:
<https://www.jstor.org/stable/2251904>
- Rorty, A. O. (1993). "From Passions to Sentiments: The Structure of Hume's
"Treatise"." *History of Philosophy Quarterly*, 10(2): 165-179. Alındığı URL:
<https://www.jstor.org/stable/27744054>
- Solomon, R. (1977). "The Logic of Emotion." *Noûs*, 11: 41-49.
<https://doi.org/10.2307/2214329>
- Taşkın, A. (2021). *Hume Araştırmaları*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Yazıcı, S. (2015). "Akıl, Motiv ve Ahlaki Bütünlük." Lokman Çilingir (Der.),
Ahlak Felsefesi Yazıları içinde (s. 35-52). Ankara: Elis.
- Yazıcı, S. ve Yazıcı, A. (2011). *Karakter: Felsefi, Psikolojik ve Eğitim Boyutlarıyla*.
Konya: Çizgi Kitabevi.
- Yazıcı, A. (2021). "David Hume'un Duygu Kuramı." A. Kazankaya, M. A. Ateş,
K. İpekdal (Der.), *Ahi Evran International Conference On Scientific Research
Full Texts Book Volume 3* içinde (s. 502-513). Alındığı URL:
https://www.ahievranconference.org/_files/ugd/614b1f_11d2610589c349fd8f942685ef2518ac.pdf
- Yazıcı, A. (2006). "William James'in Descartes'in Duygu Kuramına Eleştirisi."
Felsefe Dünyası, 44(2): 147-158. Alındığı URL:
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1458373>
- Zırhlıoğlu, G. (2021). "David Hume'un "Sevgi ve Nefret" Konusuna İlişkin
Deneyleri." *Felsefe Dünyası Dergisi*, 73: 245-266. Alındığı URL:
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1887947>